

آشنایی با انواع اوراق بهادار

با پیشرفت بشر در کنار بازارهای فیزیکی (که در آن کالاهایی نظیر مسکن، طلا و یا دیگر اجناس خرید و فروش می‌شوند) بازارهای مالی نیز رفته رفته شکل گرفتند. بازارهای مالی را به طور کلی و بر اساس سر رسید دارایی‌ها می‌توان به دو دسته بازار پول و بازار سرمایه تقسیم کرد. ابزارهای مالی متنوعی در این بازارها داد و ستد می‌شود. اوراق بهادار نوعی اسناد مالی با ارزش هستند که نشان‌دهنده مالکیت یک فرد بر روی یک دارایی و یا نوعی طلب از یک نهاد مالی (بانک، دولت و ...) می‌باشند. در لغت می‌توان گفت ابزار مالی و اوراق بهادار معادل یکدیگر هستند. بر اساس قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران، اوراق بهادار به صورت زیر تعریف می‌شود: "ورقه بهادار هر نوع ورقه یا مستندی است که تضمین‌کننده حقوق مالی و منافع قابل نقل و انتقال برای مالک آن باشد" با توجه به تعاریف گفته شده اوراق بهادار را بر اساس نوع دارایی می‌توان به سه دسته کلی تقسیم کرد:

- اوراق حقوق صاحبان سهام (سهام عادی، حق تقدم سهام و ...)
- اوراق بدهی (اوراق مشارکت، اوراق قرضه، صکوک و.....)
- ابزارهای مشتقه (اختیار معامله، قراردادهای آتی و.....)

اوراق حقوق صاحبان سهام

به طور کلی سهام بیان‌گر میزان مالکیت فرد از یک دارایی است. برای مثال فرض کنید ارزش روز شرکتی یک میلیارد تومان باشد. اگر مالکیت این شرکت به صورت مساوی در اختیار ۵ نفر باشد، در واقع هر یک از آن‌ها ۲۰٪ از مالکیت سهام شرکت را در اختیار دارند. حال فرض کنید مالکیت شرکت مذکور بین هزاران نفر تقسیم شود. مثلاً یک میلیون برگه سهم ۱۰۰۰ تومانی که هر فرد تعدادی برگه سهم داشته باشد. در این صورت هر فرد به اندازه تعداد برگه سهمی که در اختیار دارد مالک شرکت است و می‌تواند در امور مربوط به شرکت تاثیرگذار باشد. این تعریف به نوعی یک تعریف ساده از سهام می‌باشد. در قانون تجارت آمده است که "سهم قسمتی است از سرمایه شرکت سهامی، که مشخص‌کننده میزان مشارکت و تعهدات و منافع صاحب آن در شرکت سهامی است. ورقه سهم سند قابل معامله‌ای است که نماینده تعداد سهام تحت تملک صاحب آن در شرکت سهامی می‌باشد".

سهام عادی

معمول‌ترین نوع سهام است که تعداد آن برای هر شرکت بستگی به میزان سرمایه شرکت دارد. تعداد سهام هر شرکت برابر است با سرمایه ثبت شده شرکت تقسیم بر ارزش اسمی هر سهم. طبق قانون تجارت، در شرکت‌های سهامی عام ارزش اسمی سهام نباید بیش‌تر از ده هزار ریال باشد. این عدد در بازار سرمایه (بورس) معمولاً ۱۰۰۰ ریال است.

سهام ممتاز (ترکیبی)

در صورتی که برای بعضی از سهام شرکت با رعایت مقررات مزایائی قائل شوند، اینگونه سهام، سهام ممتاز نامیده می شود. امتیازات در نظر گرفته شده برای دارندگان این سهام باید در مجمع عمومی شرکت به تصویب اکثریت سهامداران برسد. برای مثال یکی از امتیازات این نوع سهام می تواند اختصاص سود ثابت به دارندگان آن باشد.

حق تقدم سهام

هنگامی که شرکتی قصد انجام افزایش سرمایه از طریق آورده نقدی و مطالبات حال شده را داشته باشد، نوعی اوراق بهادار به سهامداران آن تعلق می گیرد که اولویت مشارکت در افزایش سرمایه شرکت را به آنها می دهد. این اوراق قابل معامله بوده و حق تقدم سهام نامیده می شود.

سهام جایزه

اگر شرکتی افزایش سرمایه از محل سود انباشته و یا تجدید ارزیابی دارایی انجام دهد، به سهامداران شرکت سهام جایزه تعلق می گیرد. ماهیت این نوع سهام نیز مشابه سهام عادی است.

سهام با نام

سهامی که نام مالک آن (خریدار) در ورقه سهم یا در دفتر سهام شرکت، ثبت شده باشد را با نام می گویند. با نام بودن سهام امکان ارتباط میان شرکت و صاحبان سهام را تسهیل می نماید.

سهام بی نام

این نوع سهام نیز تماماً ویژگی های یک ورقه بهادار بی نام را دارد. به این معنا که در وجه حامل تنظیم شده و برای انتقال آن نیازی به ثبت نیست، تنها لازم است ورقه بهادار به شخص خریدار تحویل داده شود. این گونه سهام با رعایت مفاد قانون تجارت امکان تبدیل به سهام با نام را دارند.

سهام نقدی

در صورتی که فردی در ازای آورده نقدی (پول) سهام شرکتی را خریداری کند، سهام نقدی به وی تعلق می‌گیرد. مفهوم این سهام به نوعی در مقابل مفهوم سهام غیر نقدی قرار می‌گیرد.

سهام غیر نقدی

برای دریافت سهام غیر نقدی خریدار به جای پرداخت پول می‌تواند با آورده‌های دیگر مثل زمین، املاک و ... صاحب سهام شرکت شده و به نوعی در فعالیت‌های شرکت مشارکت نماید.

اوراق مبتنی بر بدهی (اوراق بدهی)

اوراق مبتنی بر بدهی انواع مختلفی دارند. گاه آن‌ها را بر اساس ساختار سرمایه‌ای کشور مربوطه به دو نوع اسلامی و غیر اسلامی تقسیم می‌کنند. بعضاً اوراق مبتنی بر بدهی را به صورت کلی اوراق قرضه نیز می‌نامند. اما در ادامه خواهیم گفت که اوراق قرضه خود نوعی از اوراق مبتنی بر بدهی هستند. به طور کلی اوراق بدهی، نوعی اوراق با ارزش هستند که بیانگر یک رابطه

بدهکار و بستانکار بین طرفین معامله می‌باشند. از یک نگاه دیگر این اوراق را به عنوان یکی از روش‌های تامین مالی شرکت‌ها و یا نهادهای حکومتی (دولت، شهرداری‌ها و ...) می‌شناسند. در این روش از تأمین مالی، وجوه حاصل به عنوان بدهی در صورت‌های مالی شرکت و یا نهاد منتشرکننده اوراق، قرار می‌گیرد. هدف از انتشار این گونه اوراق معمولاً تجمع سرمایه‌های کلان برای انجام پروژه‌های فیزیکی و یا تأمین مالی بنگاههای بزرگ اقتصادی است.

اوراق قرضه

این اوراق، اوراق قابل معامله‌ای هستند که نشان‌دهنده پرداخت مبلغی مشخص (به عنوان وام یا قرض) با بهره معین می‌باشند. تمامی این مبلغ می‌بایست به همراه بهره مذکور در موعد یا مواعد معینی بازپرداخت شود. ممکن است علاوه بر بهره، مزایای دیگری نیز برای اوراق قرضه در نظر گرفته شود. دارندگان اوراق قرضه حق دخالت در اداره امور شرکت و یا نهاد مربوطه را نداشته و تنها بستانکار آن محسوب می‌شوند. از انواع مختلف اوراق قرضه می‌توان به اوراق قرضه با سود ثابت، اوراق قرضه با سود شناور، اوراق قرضه با یک سر رسید و اوراق قرضه با بیش از یک سر رسید اشاره کرد. همچنین این اوراق بر اساس تاریخ سر رسید، به اوراق قرضه کوتاه مدت (سر رسید یک تا پنج سال)، اوراق قرضه میان مدت (سر رسید پنج تا ده سال) و اوراق قرضه بلند مدت (سر رسید بیش از ده سال) تقسیم می‌شوند.

اوراق مشارکت

همان گونه که از نام آن مشخص است، اوراق مشارکت اوراق بهاداری است که بیان‌کننده مشارکت دارنده آن در یک طرح اقتصادی می‌باشد. طبق مصوبات مجلس شورای اسلامی، برای تأمین بخشی از منابع مالی مورد نیاز در طرح‌های عمرانی دولت (که در بودجه مشخص می‌شوند) و همچنین برای تأمین منابع مالی مورد نیاز و مشارکت در طرح‌های اقتصادی سایر نهادهای دولتی، شهرداری‌ها، شرکت‌های سهامی عام، سهامی خاص و شرکت‌های تعاونی اوراق بهاداری منتشر می‌شود که به آن اوراق مشارکت می‌گویند. سرمایه‌گذارانی که قصد مشارکت در این طرح‌ها و بهره‌مندی از سود حاصل از آن را داشته باشند، از طریق عرضه عمومی می‌توانند اقدام به خرید اوراق مشارکت نمایند. لازم به ذکر است این اوراق می‌توانند بی‌نام و یا با نام منتشر شوند.

اوراق قرضه اسلامی (صکوک)

اوراق بهادار قابل معامله و با ارزش یکسانی هستند که بر پایه قراردادهای مورد تایید اسلام منتشر می‌شوند. دارندگان این اوراق به صورت مشترک صاحب یک دارایی و منافع حاصل از آن هستند. در واقع از آن جا که اوراق قرضه بر اساس قرض با بهره طراحی شده و در قوانین اسلامی ربا محسوب می‌شوند، اوراق قرضه اسلامی (صکوک) بر اساس احکام اسلامی و با درآمد ثابت یا شناور طراحی شده‌اند. در ابتدا برای حل مشکل غیر اسلامی بودن اوراق قرضه به انتشار اوراق مشارکت پرداخته شد؛

اما از آن جا که اوراق مشارکت برای تامین نقدینگی کاربردی نداشته و تنها وابسته به یک پروژه فیزیکی است، اوراق صکوک نیز پس از آن منتشر شدند.

اوراق اجاره (صکوک اجاره)

در اوراق اجاره ارتباطی مشابه اوراق مشارکت بین طرفین معامله وجود دارد، با این تفاوت که این رابطه در قالب مالک (موجر) و مستاجر بین دو طرف برقرار می شود. در انتشار این نوع اوراق یک نهاد واسط وجود دارد که مبالغ جمع آوری شده توسط سرمایه گذاران را صرف خرید یک دارایی کرده و در اختیار نهاد یا شرکت درخواست کننده انتشار اوراق قرار می دهد. در این معامله مستاجر (که همان نهاد یا شرکت اجاره کننده دارایی است) موظف است اجاره بها (سود اوراق) را در فواصل زمانی معین به سرمایه گذاران پرداخت کند. همچنین متعهد می شود که پس از طی یک دوره زمانی مشخص، با پرداخت اصل پول هزینه خرید دارایی را به سرمایه گذاران پرداخت کرده و دارایی را به تملک خود در بیاورد.

اوراق خزانه (اسلامی)

هنگامی که دولت ها توان پرداخت بدهی خود در کوتاه مدت را نداشته باشند، از انتشار اوراق خزانه برای تسویه این بدهی ها استفاده می کنند. مثلاً فرض کنید که دولت قصد دارد بدهی خود را دقیقاً یک سال دیگر به پیمانکار مربوطه پرداخت کند. در این صورت دولت اقدام به انتشار اوراق خزانه با سر رسید مشخص (در این مثال یک سال) کرده و به پیمانکار گواهی می کند که این بدهی را یک سال دیگر پرداخت کند (ساز و کاری شبیه به چک). پیمانکار می تواند تا تاریخ سر رسید صبر کرده و تمامی مبلغ بدهی را دریافت کند. یا این که اوراق خزانه را به مبلغی کمتر از مبلغ اسمی آن به فروش رسانده و در بازار سرمایه عرضه کند. در واقع سرمایه گذاران با خرید این اوراق از پیمانکار به میزان مابه التفاوت قیمت اسمی و قیمت عرضه سود کسب می کنند.

گواهی سپرده

این نوع اوراق بهادار در واقع نشان دهنده مالکیت فرد بر مبالغی است که نزد بانک به امانت گذاشته است. این اوراق دارای سر رسید مشخص بوده و بانک در ازای آن اقدام به صدور گواهی می کند. همچنین بانک تعهد می کند که سود مورد توافق را در در رسید مشخص به همراه اصل پول پرداخت کند. این گواهی می تواند بانام و یا بی نام باشد و می بایست شرایط عمده سپرده گذاری در آن ذکر شود. به اوراقی که در ازای افتتاح این حساب ها توسط بانک منتشر می شود، **سپرده مدت دار ویژه سرمایه گذاری عام** می گویند. در صورتی که بانک برای تأمین مالی طرح هایی نظیر پروژه های ساختمانی، خدماتی، نیروگاهی، تولیدی و توسعه و تکمیل طرح های سودآور موجود اقدام به افتتاح حساب با سر رسید مشخص نماید، اوراقی را در ازای افتتاح این حساب ها صادر می کند که به آن **سپرده مدت دار ویژه سرمایه گذاری خاص** می گویند.

ابزارهای مشتقه

در مباحث مالی به قراردادهایی که ساختار پرداخت و ارزش آن وابسته به یک دارایی پایه (کالا، اوراق بهادار، ارز و ...) و شاخصه‌های مربوط به آن باشد، ابزار مشتقه می‌گویند. مالک این اوراق در واقع اختیار و یا تعهد خرید یا فروش یک دارایی معین را دارد. در واقع ابزار مشتقه ابزاری هستند که از بازارهای پایه‌ای مثل بازار پول، بازار سرمایه، بازار کالا، انرژی و یا ارز مشتق شده‌اند و معاملات آن‌ها در بورس مربوطه انجام می‌شود.

همچنین لازم به ذکر است که این ابزار ارزش مستقلی نداشته و ارزش آن وابسته به دارایی پایه است. در معاملات ابزار مشتقه اصل دارایی جا به جا نمی‌شود بلکه عملکرد قیمت آن ناشی از تغییرات قیمت کالا یا اوراق مربوطه است. به زبان ساده معنای حقیقی این قراردادها توافق طرفین معامله برای خرید یا فروش یک دارایی پایه در آینده و در تاریخی مشخص است.

ابزار مشتقه را می‌توان به چهار دسته کلی پیمان آتی (سلف، Forward contract، قراردادهای آتی Futures Contract)، اختیار معامله (Options) و سواب‌ها (swaps) تقسیم کرد. در ادامه به طور خلاصه این موارد را توضیح می‌دهیم:

پیمان آتی (سلف، contract Forward)

پیمان آتی یا سلف ار قدیمی‌ترین ابزار مشتقه است. در این ابزار طرفین معامله پیمان می‌بندند که طبق قرارداد و بر اساس قیمت توافقی یک دارایی خاص را خریده و یا به فروش برسانند. این معاملات در خارج از بورس اتفاق می‌افتد. برای مثال پیش فروش سکه توسط بانک مرکزی نوعی پیمان آتی یا سلف است.

قراردادهای آتی (Future contract)

به نوعی می‌توان گفت شبیه به معاملات سلف است. با این تفاوت که در قراردادهای آتی حجم و کیفیت دارایی پایه طبق یک استاندارد مشخص شده و معاملات آن در بازار بورس انجام می‌شود. همان طور که از نام آن نیز مشخص است در این قراردادها خریدار و فروشنده توافق کرده و تعهد می‌دهند که مقدار مشخصی کالا را در زمان و مکان مشخص و به قیمت مورد توافق معامله کنند. برای مثال معاملات آتی سکه و آتی زعفران که زیر نظر بورس کالا انجام می‌شود جزو معاملات آتی هستند.

اختیار معامله (Options)

این ابزار مشتقه شامل معاملاتی است که در آن خریدار و فروشنده توافق می‌کنند که یک طرف در ازای پرداخت مبلغ معینی، دارای اختیار خرید یا فروش کالا یا اوراقی خاص با قیمت و مقدار از پیش تعیین شده در آینده بشود. احتمالاً نام آن‌ها را به عنوان اختیار خرید و اختیار فروش نیز شنیده‌اید.

سواپ‌ها (swaps)

به قراردادهایی که طی آن جریان نقدی که بر اساس ارزش پایه واحدهای پولی، سهام، نرخ‌های مبادلات، نرخ‌های بهره و دیگر دارایی‌ها پی‌ریزی شده‌اند و پیش از تاریخ آتی مورد معامله قرار می‌گیرند، سواپ گفته می‌شود. این قراردادها هنوز در سیستم اقتصادی کشور ما مورد توجه قرار نگرفته‌اند.

سایر ابزارهای مالی: اوراق امتیاز تسهیلات مسکن (تسه)

طبق مصوبات شورای پول و اعتبار در سال ۱۳۸۴ مقرر گردید حساب جدیدی تحت عنوان حساب سپرده سرمایه‌گذاری ممتاز در قالب سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه مدت عادی در بانک مسکن ایجاد گردد. این حساب علاوه بر اعطای سود کوتاه مدت، دارای امتیاز صدور اوراق گواهی حق تقدم استفاده از تسهیلات مسکن نیز می‌باشد. در واقع دارندگان حساب سپرده سرمایه‌گذاری ممتاز بانک مسکن می‌توانند پس گذشت زمان مشخصی از تاریخ افتتاح حساب، تسهیلات مسکن را از این بانک دریافت کنند. اما در صورتی که یک فرد تمایلی به استفاده از این تسهیلات نداشته باشند، معاملات اوراق امتیاز تسهیلات مسکن (تسه) این اجازه را به او می‌دهد تا امتیاز خود را تحت عنوان اوراق امتیاز تسهیلات مسکن به فروش برساند. لازم به ذکر است که معاملات این اوراق در بازار فرابورس ایران صورت می‌گیرد.

گواهی سپرده کالایی (سکه طلا)

در سال ۹۳ شورای عالی بورس و اوراق بهادار “گواهی سپرده کالایی” را به عنوان یک ابزار مالی قانونی در بازار اوراق بهادار شناسایی و تصویب نمود. لذا طبق تعریف “گواهی سپرده کالایی اوراق بهاداری است که نشان‌دهنده مالکیت دارنده آن بر مقدار معینی کالا است. پشتوانه این گواهی قبض انبار استناداری است که توسط انبارهای مورد تایید بورس صادر می‌شود.” مهمترین نوع گواهی سپرده کالایی در حال حاضر گواهی سپرده سکه است که معاملات آن در بورس اوراق بهادار نیز انجام می‌شود. هدف از ایجاد این گواهی کاهش ریسک‌های ناشی از خرید و فروش فیزیکی و حمل و نقل سکه است. به زبان ساده اگر فردی تصمیم به خرید سکه از طریق بورس را داشته باشد (در صورت داشتن کد بورسی) می‌تواند نسبت به خرید سکه بهار آزادی در بورس اقدام کند. نگهداری سکه‌ها تا زمانی که خریدار قصد دریافت آن را داشته باشد در خزانه بانک رفاه کارگران صورت می‌گیرد. همچنین دارندگان سکه طلای بهار آزادی می‌توانند سکه‌های خود را به خزانه بانک رفاه تحویل داده و در قبال آن یک قبض دریافت نمایند. پس از یک روز این قبض تبدیل به گواهی سپرده با نام و به نام دارنده سکه می‌شود. همان‌طور که گفته شد این گواهی می‌تواند در بورس اوراق بهادار خرید و فروش شود. در صورت درخواست دارنده گواهی سکه به فاصله یک روز از درخواست به وی تحویل داده می‌شود.

